

Протестантська етика і дух капіталізму

Макс Вебер

ОЗНАЙОМЧИЙ ФРАГМЕНТ

Переклад — Олександр Погорілий

© Видавництво «Наш Формат». Усі права застережено.

Фрагмент надано для ознайомлення. Повна книжка — nashaknyga.com.ua

Макс Вебер і його класична праця

Наше суспільне життя сьогодні зазнає радикальних змін. Іншими стають і наші теоретичні уявлення про нього. Суспільні науки помітно змінюють свою структуру, свій зміст і функції. Уперше за довгі роки працю в цій царині звільнено від пильного ідеологічного нагляду, втрачають свою вагу колись могутні лжетеорії і псевдонауки, відновлюються загальноприйняті в усьому світі норми і критерії науковості. Із забуття повертаються вітчизняні й зарубіжні мислителі, чия духовна спадщина впродовж тривалих десятиріч була недоступна нашому читацькому загалу.

Макс Вебер належить до найвпливовіших соціологів ХХ сторіччя. До його ідей та висновків сьогодні постійно звертаються фахівці — соціологи, економісти, історики і юристи, політологи і культурологи. Світову славу вченому принесли дослідження культурно-духовних джерел новоевропейського капіталізму, праці з історії господарства й господарської етики світових релігій, новаторські відкриття в галузі соціологічної та політологічної теорії.

Цього вченого іноді називають «Галілеєм соціально-наукового пізнання» або «буржуазним Марксом». Звичайно, ці порівняння, як і будь-яка аналогія, умовні. Та є в цьому і дециця істини. М. Вебер, так само як Е. Дюркгайм, В. Парето, Д. Г. Мід та інші класики світової соціологічної думки, причетний до методологічної революції в галузі соціології, внаслідок якої ця наука звільнилася від однобічних натуралістичних уявлень, зосередившись на вивченні сучасних форм соціальної взаємодії людей. М. Вебер вніс серйозні корективи в розуміння фундаментальної проблеми взаємозв'язку між економікою і суспільством. Він надав цій проблемі коректнішого наукового формулювання, показавши, що питання про «первинність» чи «вторинність» економічних відносин

загалом перебуває за межами можливостей емпірично-наукового обґрунтування і що з емпіричного погляду обидві «великі каузальні гіпотези» — як Марксова, так і протилежна їй — однаково можливі. Спираючись на аналіз величезного фактичного матеріалу, вчений показав, що духовні запити людей можуть бути не менш важливим чинником історичного прогресу, аніж їхні матеріальні інтереси (що, зокрема, стало однією з причин, чому ідейні марксистки так довго замовчували його праці). Застосувавши поняття «раціоналізації», М. Вебер дав оригінальне пояснення особливостей економічного, соціально-політичного і культурного розвитку західного суспільства Нового часу, а це, відповідно, дозволило по-новому подивитися на предмет, функції і методи соціології. Його працю «Протестантська етика і дух капіталізму» справедливо вважають класичним твором світової соціологічної думки.

М. Вебер народився 1864 року в Ерфурті. Його батько обіймав відповідальні посади в міських управліннях Ерфурта, згодом — Берліна; був депутатом німецького рейхстагу і прусського ландтагу. Мати походила із родовитої і заможної сім'ї Фаленштейнів. Найкращі дитячі спогади майбутнього вченого пов'язані з колоритною постаттю його діда Г. Фаленштейна, учасника війни проти Наполеона, та його віллою на березі річки Неккар у Гайдельберзі, де сім'я відпочивала влітку. Берегинею духовності в родині була мати; глибоку пошану і любов до неї М. Вебер проніс упродовж усього життя. Ця жінка була вихована в дусі кальвіністської набожності й водночас мала добру класичну освіту. У домі Веберів часто бували відомі вчені і політичні діячі: Т. Моммзен, В. Дільтей, Г. Трейчке, Р. Беннінгсен та інші. Дід і батько М. Вебера брали активну участь у діяльності німецької націонал-ліберальної партії.

Макс був первістком у родині й у ранньому дитинстві тяжко перехворів на менінгіт: тривалий час його життя було під загрозою.

Водночас його розумові здібності проявилися досить рано. «В інтелектуальному плані, — писав Вебер, — я дозрів доволі рано, тоді як в усіх інших — дуже припізнився» [3, 7]. Тринадцятирічним школярем він потай перечитує твори Гете, цікавиться працями Спінози, Канта, Шопенгауера. У п'ятнадцять років у його поле зору потрапляють твори Геродота, Вергілія, Тита Лівія, Цицерона, Саллюстія та праці з історії європейського середньовіччя. Після закінчення гімназії в Шарлоттенбурзі Вебер вступає до Гайдельберзького університету, а згодом продовжує навчання в університетах Берліна, Страсбурга та Геттінгена. За прикладом батька своїм основним фахом він обирає право; однак поряд із юридичними дисциплінами інтенсивно вивчає економіку, філософію, стародавні мови. Закінчивши університетське навчання, впродовж 1883–1884 років він відбуває військову повинність, а потім деякий час працює в судових установах, водночас провадячи наукову діяльність — зокрема як активний учасник наукового семінару відомого історика права Л. Гольдшмідта. Змолоду вихований у ліберальному дусі, у цей час М. Вебер зближується з такими самими, як і він, молодими гуманітаріями, що прагнули проведення в Німеччині буржуазних реформ — насамперед із В. Зомбартом, Ф. Майнеке, Е. Трьольчем, Г. Шульце-Ґевєрніцем та ін. Разом із ними він бере активну участь у діяльності «Спілки соціальної політики», яку заснував «катедер-соціаліст» Г. Шмоллер. Дещо пізніше вчений приєднується до євангельсько-християнського руху, ставши близьким приятелем одного з його лідерів — Ф. Науманна.

У 1889 році М. Вебер захищає докторську дисертацію, присвячену історії середньовічних торгових товариств в Італії. Завдяки праці «Римська аграрна історія та її значення для державного і приватного права» (1891) вчений починає викладати право в Берлінському університеті. Невдовзі М. Вебер одружується

зі своєю кузиною, донькою лікаря з м. Ерлінгаузен Маріанною Шнітгер. У цей час на пропозицію «Спілки соціальної політики» М. Вебер бере участь в одному з перших у Німеччині емпіричних досліджень становища найманих сільськогосподарських робітників у Східній Пруссії. Вивчення мотивацій трудової діяльності німецьких та польських батраків дало вченому чимало матеріалу для роздумів про роль релігійного виховання у виробленні ставлення до праці та формуванні типових ціннісних орієнтирів певних груп селянства. Тоді ж він публікує дослідження про біржу, в якому аналізує мотивацію діяльності учасників біржових операцій.

Згодом, у 1894 році, М. Веберові пропонують очолити кафедру політичної економії у Фрейбурзькому університеті, і він приймає цю пропозицію. У вступній лекції вчений торкається політичних питань, зокрема проблеми розбудови сильної національної держави. Підкреслюючи свою належність до буржуазного класу, М. Вебер водночас вказує на нездатність німецької буржуазії виконувати роль національної еліти. Засобом подолання політичної слабкості буржуазного класу має бути тривала і кропітка праця, спрямована на його політичне виховання, формування свідомості, що властива провідній і консолідаційній національній силі. З початку 1897 року Вебер очолює кафедру політичної економії Гайдельберзького університету, якою до цього завідував відомий лідер німецької історичної школи політекономії Карл Кніс. Тут він близько сходиться з істориком права Г. Єллінеком та істориком церкви Е. Трьольчем, погляди яких багато в чому збігалися з його власними. У цей час Вебер гостро конфліктує з батьком, якого звинувачує в нечуйному ставленні до матері; стосунки між батьком і сином так уже ніколи й не налагодяться.

Не пропрацювавши в Гайдельберзі й двох років, учений змушений був залишити викладацьку роботу через тяжку нервову

хворобу.

Вебер цілковито втрачає працездатність: як зазначає його біограф, він «стає неспроможний ні читати, ні писати, ні думати» [3, 8]. Тривалий час Вебер лікується вдома та в санаторіях, неодноразово виїздить разом із дружиною до Італії, на тривалий час залишаючись у Римі та Флоренції. Покращало вченому лише навесні 1902 року. Вебер робить спробу повернутися до викладання, однак умови, які йому запропонували на факультеті права Гайдельберзького університету, видаються вченому принизливими, і він кидає роботу. Деякий час він веде замкнений спосіб життя, спілкуючись лише з вузьким колом друзів і знайомих; тоді ж детально описує власну хворобу, однак написане заклеює в конверт із поміткою «розкрити після 2000 року» (Маріанна Вебер знищила цей матеріал у 1944 році).

Поступово Вебер повертається до наукової та громадської діяльності. Отримавши велику спадщину свого покійного дядька і ставши матеріально незалежним, він відмовляється від викладацької роботи. Учений пише цикл статей під спільною назвою «Рошер і Кніс та логічні проблеми політичної економії», у яких піддає ґрунтовній критиці теоретичні уявлення історичної школи, що деякий час були близькі і йому самому. У методологічних питаннях М. Вебер солідарний з ідеями видатного представника баденської школи німецького неокантіанства Г. Ріккерта, книжці якого «Межі природничо-наукового утворення понять» дає високу оцінку. Однак, поділяючи ґносеологічні погляди Ріккерта, М. Вебер водночас серйозно переосмислює неокантіанську аксіологію (теорію цінностей). У 1904 році разом із Е. Яффе та В. Зомбартом він починає видавати часопис «Архів соціальної науки і соціальної політики». Перший випуск часопису відкривала програмна стаття М. Вебера під назвою «Об'єктивність соціально-наукового і соціально-політичного пізнання»; у другому й третьому було

опубліковано першу частину праці «Протестантська етика і дух капіталізму» [4].

1904 року вчений на запрошення Гарвардського університету разом із Трьольчем приїздить до США, де вперше після тривалої перерви виступає з доповіддю на науковому конгресі та провідує на Півдні Сполучених Штатів сім'ї кількох своїх родичів по материнській лінії. З одним із них М. Вебер побував на зібранні місцевих баптистських громад. Високо оцінюючи здобутки американської цивілізації, вчений, однак, зауважував, що в американському суспільстві прагнення до наживи, позбавлене будь-якого релігійно-етичного змісту, часом набуває суто спортивного інтересу.

Значний інтерес М. Вебер виявляє до подій першої російської революції. Щоб одержувати інформацію з перших рук, він за кілька місяців опановує російську мову й уважно слідкує за висвітленням революційних подій у російській пресі. Аналізу подій у Росії вчений присвячує такі фундаментальні праці, як «Становище буржуазної демократії в Росії» та «Перехід Росії до позірного конституціоналізму», а також низку статей. Як зазначають сучасні дослідники, між висновками «Протестантської етики» про природу сучасного капіталізму і працями Вебера про російську революцію 1905 року існує прямий зв'язок [5, 4]. Річ у тім, що М. Вебер гаряче симпатизував російському ліберальному рухові й уважав, що російське суспільство в принципі відкрите для сприйняття традиційних ліберально-демократичних цінностей, ідей свободи і демократії. Та він був свідомий того, що демократичні інститути й цінності не виникають автоматично внаслідок поширення сучасних форм капіталістичного господарювання; крім того, історичний розвиток Росії був специфічним, адже там не було бюргерства у західному розумінні цього слова, тобто такого суспільного стану, який упродовж століть ініціював боротьбу за громадянські права і

свободи.

Іншим важливим чинником, що стоїть на перешкоді процесу демократизації російського суспільства, М. Вебер називає невирішеність національного питання. Учений прагне осмислити взаємозв'язок між проблемою російської демократії та питанням про національне самовизначення пригноблених націй, насамперед українців і поляків. Погляди М. Вебера на національне питання в Росії формувались під безпосереднім впливом М. Драгоманова, роботи якого соціолог знав і високо цінував [5, 12, 138–152]. Про ситуацію в Україні М. Вебер інформував безпосередньо Б. Кістяківський, з яким соціолог перебував у дружніх стосунках (це цікава тема, яка потребує спеціального дослідження).

Публікація «Протестантської етики» спричинила гостру полеміку; на автора посипалося чимало критичних зауважень. М. Вебер узяв участь у цій дискусії, пояснюючи й уточнюючи окремі свої тези та спростовуючи несправедливі, на його думку, закиди [6]. Водночас він став учасником дослідження професійних орієнтацій і професійної адаптації працівників у різних галузях важкої промисловості, яке здійснювала німецька «Спілка соціальної політики». Разом з її головою, відомим економістом Г. Шмоллером, і своїм братом Альфредом М. Вебер розробляє програму та методіку дослідження. Зокрема, було передбачено вивчити вплив капіталовкладень у різні галузі промисловості й обігу капіталу в них на зміни у професійній структурі робітничого класу, професійних та «людських» якостях працівників, а також пояснити явища, пов'язані з негативним впливом рівня професійної кваліфікації працівників на технічний прогрес в окремих галузях промисловості. Досліджуючи цю проблематику, М. Вебер звертається до новітніх здобутків психології, фізіології, антропології, тривалий час проводить безпосередньо на виробництві. Праця «До психофізіології індустріальної праці» (1910), яку він підготував за цими

матеріалами, поклала початок розвитку соціології праці в Німеччині.

З часом усередині «Спілки соціальної політики» виникає і поглиблюється протистояння між її засновниками та представниками молодшої генерації. Невдовзі останні — а серед них і брати Вебери, В. Зомбарт, Ф. Тьонніс та ін. — виходять зі спілки і на початку 1909 року створюють «Німецьку соціологічну асоціацію». З цього часу бере свій початок офіційна академічна історія німецької соціології. М. Вебер особисто докладає чималих зусиль до створення асоціації, на першому її з'їзді виступає як провідний доповідач (президентом асоціації було обрано Ф. Тьонніса). Тоді ж учений погоджується на пропозицію відомого видавця Р. Зібекера ввійти до складу авторського колективу фундаментального видання «Нарис політичної економії». Робота над розділом цієї праці стала поштовхом до великого дослідження про взаємозв'язок між економікою й іншими сферами суспільного життя, над яким Вебер працював до кінця свого життя. Цю незавершену працю було опубліковано під назвою «Господарство і суспільство» лише 1922 року [7]. Продовжуючи роботу щодо уточнення предмета, об'єкта і наукового статусу соціології, яку розпочали Ф. Тьонніс і Г. Зіммель, М. Вебер публікує книгу «Про деякі категорії соціології розуміння», де обґрунтовує принципово нове бачення предмета і завдань соціології як науки [8]. Власне, йшлося про надання концептуальної форми тим ідеям, які вже знайшли практичне втілення в ході роботи над «Протестантською етикою». Водночас учений заглиблюється в музикознавчі проблеми. Його цікавлять соціологічні фактори, що зумовлюють специфічні особливості музичної культури Західної Європи (дослідження М. Вебера про раціональні й соціологічні засади музики опубліковано вже після його смерті).

Вілла Фалленштейнів у Гайдельберзі поступово стає одним з осередків духовного життя цього давнього німецького міста. У маєтку часто збираються як однодумці, так і духовні опоненти Макса й Альфреда Веберів: деякий час тут мешкав Е. Трьольх, часто бували Ф. Тьонніс, Г. Зіммель, Е. Блох, Е. Толлер, Д. Лукач, Ф. Гундольф. Сучасники навіть відзначали свого роду інтелектуальну конкуренцію, яка виникала поміж колом Макса Вебера і популярним тоді гуртком відомого поета Стефана Ґеорґе, який тоді теж жив у Гайдельберзі. М. Вебер негативно ставився до естетизму і культу ірраціонального, властивих творчості представників «гуртка Стефана Ґеорґе»; зі свого боку, поет вважав Вебера «політичним скандалістом».

З початком Першої світової війни М. Вебер стає начальником військового шпиталю, розташованого поблизу його рідного міста. Деякий час він поділяє шовіністичні настрої своїх колег і шкодує, що не може брати безпосередньої участі у воєнних діях. Однак незабаром він починає мислити більш реалістично. Піддаючи гострій критиці політику кайзера Вільгельма та його уряду, М. Вебер виступає в пресі щодо майбутнього післявоєнного політичного устрою Німеччини. Його висновки однозначні: чинний мілітарно-бюрократичний режим зжив себе і мусить поступитися місцем демократичному устрою, за якого громадяни почувалися б суб'єктами, а не об'єктами політики. Від того, чи відбудуться демократичні перетворення, безпосередньо залежить майбутнє нації. Проекти перебудови німецького суспільства в напрямку соціалізму М. Вебер відкидав, оскільки вважав його вищим проявом «чиновницької диктатури». На запрошення Міністерства закордонних справ учений бере участь у роботі комісії з підготовки Версальського мирного договору.

Починаючи з 1915 року, в «Архіві соціальної науки і соціальної політики» з'являються публікації нової кількатомної Веберової

праці «Господарська етика світових релігій. Нариси з соціології релігії», її окремі томи, присвячені конфуціанству, індуїзму, буддизму та ранньому іудаїзму [9]. Робота також містить окремий «перехідний» розділ під назвою «Напрямки і щаблі релігійного заперечення світу». Ця праця залишилась незавершеною. Як свідчить один із листів М. Вебера, він ще планував дослідити розвиток європейського бюргерства античної та середньовічної доби, раннього християнства, середньовічного іудаїзму, ісламу, а також східного і західного християнства. Однак і те, що встиг зробити вчений у цьому напрямку, мало винятково важливе значення не лише для соціології. Найголовніше, що М. Вебер не лише заклав підвалини соціології релігії як окремої субдисципліни, а й обґрунтував нову парадигму соціологічного аналізу процесів культурно-історичного розвитку.

Після закінчення війни М. Вебер, окрім інтенсивної наукової роботи, веде й активну громадську діяльність. Стає членом «Народного союзу за вітчизну і свободу», що об'єднував діячів ліберальної орієнтації, виступає з доповідями на громадсько-політичну тематику. Найбільш відомими з них стали лекції, прочитані на запрошення «Вільної спілки студентів» Мюнхена: «Політика як покликання і професія» [10] та «Наука як покликання» [11], які іноді називають духовним заповітом М. Вебера.

Навесні 1919 року вчений приймає пропозицію Мюнхенського університету очолити кафедру політичної економії та розпочинає читати курси «Історія господарства» та «Загальні категорії соціальної науки». На початку літа 1920 року М. Вебер застудився і захворів на запалення легенів. Його не стало 14 червня 1920 року. Клопоти із систематизації та підготовки до видання його незавершених праць узяла на себе його вдова Маріанна Вебер, яка створила докладний життєпис цього визначного мислителя [12].

Над рукописом «Протестантська етика і дух капіталізму» М. Вебер працював упродовж 1903–1904 років. Такі доволі стислі терміни певною мірою зумовлені прагненням «підготувати», як він сам говорив, часопис «Архів соціальних наук і соціальної політики», у якому двома частинами було надруковано цю працю. Безпосереднім поштовхом до її написання стало знайомство М. Вебера зі статистичним матеріалом, який опрацював його учень М. Оффенбахер: дані свідчили, що серед баденських фінансистів, підприємців і кваліфікованих працівників переважають протестанти. Згідно з освітньою статистикою Бадена, Баварії, Вюртемберга, Рейнських земель й Угорщини, кількість осіб, які сповідують протестантизм, серед тих, хто отримав вищу і середню технічну освіту, була значно більшою порівняно з католиками та представниками інших конфесій.

Учений надавав цим фактам принципового значення. Порівнявши їх зі своїми власними спостереженнями щодо становища працівників, зайнятих у сільському господарстві у Східній Пруссії, М. Вебер висунув кілька гіпотез про причини, які спонукають протестантів надавати більшого порівняно з католиками значення своїй професійній кваліфікації, рівню заробітку і соціальному статусу в цілому. Найбільш переконливим йому видавалося припущення про те, що існує певна внутрішня «вибіркова спорідненість» між догматичними засадами протестантизму (особливо його аскетичних різновидів) і тим, що відомий економіст В. Зомбарт, Веберів колега й опонент, називав «духом капіталізму».

...

Далі — у повній книжці «Протестантська етика і дух капіталізму».

nashaknyga.com.ua